

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота

магістра

з теми: **“ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КАЗОК ДЛЯ РОЗВИТКУ
ЗВ’ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО
ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ”**

Виконала: студентка 2 курсу групи KorLs1-M20z
спеціальності 016 Спеціальна освіта.
Логопедія. Спеціальна психологія
Бойчук Лілія Анатоліївна

Керівник:

Гаврилов О.В., кандидат психологічних наук,
доцент

Рецензент:

Вержиковська О.М., кандидат педагогічних наук,
доцент психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОРУШЕНЬ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	8
1.1. Характеристика особливостей мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку з позицій спеціальної освіти.....	8
1.2. Терапевтичні техніки в роботі закладів дошкільної освіти.....	17
1.3. Казка як терапевтичний і розвивальний компонент у дошкільній освіті.....	29
Висновки до першого розділу.....	36
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КАЗОК З МЕТОЮ РОЗВИТКУ ТА КОРЕКЦІЇ ПОРУШЕНЬ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	39
2.1. Обґрунтування та розробка методики дослідження мовлення дітей дошкільного віку.....	39
2.2. Проведення дослідження рівнів сформованості комунікації у дітей дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення.....	51
2.3. Казкотерапія як компонент корекційної роботи з дошкільниками з загальним недорозвитком мовлення.....	64
Висновки до другого розділу.....	80
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	85

ВСТУП

Актуальність дослідження. Стан фізичного і психічного здоров'я дітей в Україні останнім часом стає пріоритетною проблемою на загальнодержавному рівні. Демографічна ситуація на сьогоднішній день все більше загострює необхідність організації і проведення комплексних досліджень порушень розвитку у дітей, зокрема на етапах раннього і дошкільного дитинства, організації їхньої соціально-психологічної, педагогічної та медичної реабілітації та супроводу.

Необхідно враховувати, що сучасний стан теорії і практики спеціальної освіти, медичної галузі, реабілітаційної складової, логопедії, нейролінгвістики характеризується об'єднанням наукових пошуків та зусиль, посиленням уваги вчених до проблем особливостей психічного, фізичного, мовленнєвого розвитку дітей з різними порушеннями. Ця робота проводиться з метою забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку кожної дитини з особливими освітніми потребами з урахуванням її потенційних та актуальних можливостей, здібностей, нахилів, інтересів тощо.

З іншого боку необхідно враховувати і те, що на сьогодні у сучасній Україні склалася неоднозначна і складна ситуація забезпечення дітей з особливими освітніми потребами такою удосконаленою системою спеціальної освіти, яка б гарантувала повноцінне включення таких суб'єктів в систему соціальних стосунків. І в першу чергу це пов'язано з необхідності організації адекватного навчання цієї категорії дітей. Ця специфіка визначається як змінами у динаміці розвитку сучасних дітей, так і феноменологією його багатовекторності, різноплановості і багатогранності. Усе це вимагає від сучасного спеціаліста по роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, яку б галузь знань вони не представляли, пошуку нових ідей, методологічних та технологічних підходів з урахуванням ефективності допомоги, підтримки, супроводу із забезпеченням максимально можливого їхнього розвитку з метою соціального та особистісного становлення.

Саме вербальне спілкування виступає основою для встановлення

контактів з однолітками і дорослими та формування у дитини навичок соціалізації. В той же час через поширення ІТ-технологій, телебачення, смарт-технологій та інших сучасних технічних комунікаційних мереж, які стали доступними вже в дошкільному дитинстві як у сім'ї, так і в закладах дошкільної освіти, призводить до обмеження їхніх живих контактів і зменшення можливостей вербальної комунікації. З одного боку використання сучасних технологій стимулює інтелектуальний і пізнавальний розвиток дошкільників але в той же час гальмує формування вільного вербального мовлення і комунікаційних компетенцій в цілому. Адже саме вербальне мовлення є однією з провідних базисних характеристик особистості, формування якої відбувається у дошкільному віці (А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Гавриш, О. Кононко, К. Крутій та ін.).

Проблемами організації корекційно-розвивальної та навчально-виховної роботи з дітьми з порушеннями мовлення займалися такі науковці, як О. Белова, Н. Гаврилова, С. Конопляста, Л. Лісова, О. Мілевська, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, О. Ткач, М. Шеремет та інші.

Не потрібно дотримуватись думки, що з казками діти знайомляться спонтанно, немов би самі по собі. Казковий жанр досить різнобарвний і різноманітний, має багато особливостей, характеризується неоднорідністю і своєрідністю. Саме тому усвідомити і зрозуміти світ казки, відчуті її особливості, приховані моральні аспекти і зміст дитині з порушеннями мовлення у дошкільному віці буває надзвичайно складно. При цьому потрібно врахувати й те, що саму фабулу казки діти засвоюють досить швидко. На основі цього складається враження, що казка є простою і досить доступною для дітей. Але самостійно дитина не спроможна сама, без допомоги дорослого проникнути в особливості казкового світу, його насиченості та зрозуміти і усвідомити емоційний підтекст казки.

Безпосередньо вивченням корекційного впливу казки на мовленнєвий розвиток дітей дошкільного віку у своїх дослідженнях використовували Л. Коновалова, О. Ласточкина, З. Ленів, І. Литовченко, О. Постацьук та інші.

З урахуванням того, що вивчення впливу казкотерапії як ефективного компонента корекції та розвитку мовлення дітей в дошкільному віці, і зокрема безпосередньо логоказки, вивчалось недостатньо повно. Тому мною вибрана тема магістерської роботи “Особливості використання казок для розвитку зв’язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення”.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерське дослідження виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри логопедії та спеціальних методик факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка “Інноваційні технології в дослідженні і розвитку дітей з порушеннями інтелекту та мовлення в сучасних умовах становлення спеціальної та інклюзивної освіти”.

Метою магістерського дослідження є визначення рівня сформованості комунікативних компетенцій і використання логоказок в процесі логопедичної роботи з дітьми дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення III-IV рівня.

Завдання роботи:

- охарактеризувати особливості розвитку мовлення дітей дошкільного віку та вивчити вплив казкотерапії на його розвиток і корекцію;
- обґрунтувати і розробити методика дослідження мовлення дітей дошкільного віку та визначити рівні сформованості у них навичок комунікації
- вивчити ефективність впливу казкотерапії і логоказки як її корекційної складової у процесі логопедичної роботи з дошкільниками з загальним недорозвитком мовлення III-IV рівня.

Об’єкт дослідження – комунікація дітей дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення III-IV рівня.

Предмет дослідження – процес визначення рівнів сформованості комунікативних компетенцій і організація корекції мовлення дітей

дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення III-IV рівня шляхом використання казкотерапії у логопедичній роботі.

У процесі дослідження нами використовувались такі **методи**: *теоретичні*: вивчення, аналіз й узагальнення спеціальної психолого-педагогічної літератури з метою виявлення стану досліджуваної проблеми, систематизації теоретичних положень та узагальнення педагогічного досвіду корекції усного мовлення у дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку; *емпіричні*: цілеспрямоване спостереження за корекційним процесом та мовленням дітей з типовим розвитком і загальним недорозвитком мовлення III-IV рівня, збір і аналіз анамнестичних даних, бесіда, метод вивчення продуктів; *статистичні*: кількісний і якісний аналіз одержаних експериментальних даних дослідження з метою перевірки ефективності формувального експерименту.

Практичне значення отриманих результатів полягає в обґрунтуванні та розробленні методики дослідження комунікативних компетенцій у дітей з загальним недорозвитком мовлення III-IV рівня. Запропонована методика дослідження мовлення дітей цієї групи дозволяє логопеду і вихователям закладів дошкільної освіти використовувати їх для визначення сформованості навичок спілкування у дітей дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення III-IV рівня використовувати ці знання під час організації корекційного та освітнього процесу. Запропонована методика і послідовність використання логоказок у логопедичній роботі дозволяє через врахування визначених рівнів адекватно підійти до організації корекційно-розвивального процесу з дітьми з загальним недорозвитком мовлення III-IV рівнів.

Дослідження проводилось **на базі**: закладу дошкільної освіти с. Тучин КЗ «Тучинська спеціальна школа I-II ступенів» Рівненської обласної ради. Дослідження проводилось протягом 2020-2022н.р.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження апробовані на науковій конференції студентів і магістрантів Кам'янець-

Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2021 році. Результати роботи висвітлено у статі “Особливості використання логоказок у роботі з дітьми з порушеннями мовлення” // Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційної педагогіка і психологія / за ред. Н. Гаврилової. Вип. 12. Кам’янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2021. С. 23-28.

Структура дослідження. Випускна робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел, яка нараховує 89 сторінок.

ВИСНОВКИ

1. Використання у процесі роботи з дітьми дошкільного віку як з типовим розвитком, так і з порушеннями мовлення казок з корекційною та терапевтичною спрямованістю розкриває можливості дітей застосовувати власне мовлення або інші форми комунікації, формує у них красу власного мовлення, створює найбільш сприятливі умови для вдосконалення вербальної (інтонаційна, лексична, синтаксична) і невербальної (міміка, рухи, поза) виразності мови, а також формує у них мовленнєве самовираження. Формування навичок комунікації у процесі використання казок сприяє розвитку творчого підходу до власної розповіді, створює позитивне налаштування на різні форми мовленнєвої, вербальної або невербальної комунікації, систематизує досить високий рівень художньо-мовленнєвої діяльності, вміння самостійно придумувати фантазмагоричні сюжети з використання казкових персонажів. Використання у процесі логопедичної роботи казок збагачує і актуалізує словниковий запас дітей, розвиває навички граматичного структурування і зв'язного оформлення власних висловлювань, відкриває значні перспективи не тільки для розвитку словесної творчості, але і для виразності дитячої мови в цілому.

2. Розроблена і обгрунтована методика комплексного обстеження дітей з загальним недорозвитком мовлення дошкільного віку дозволяє отримати цілісну оцінку їхніх мовленнєвих компетенцій в різних формах мовленнєвих висловлювань – від елементарних, які характеризуються простим складанням фраз до найбільш складних, що потребують творчого підходу і достатньо розгорнутої інтелектуальної дії у вигляді складання оповідань і інтерпретації казок. При цьому враховуються характерні особливості мовленнєвого розвитку цих дітей, виділяють недоліки під час розгорнутих висловлювань, труднощі стилістичного оформлення, проблеми просодики тощо.

Підібрана методика дослідження сприятиме проведенню аналізу стану імпресивного та експресивного мовлення дітей дошкільного віку 4-6-ти років з загальним недорозвитком мовлення III-IV рівнів. Її результати дозволять

визначити основні напрямки організації корекційної і розвивальної роботи з дітьми даної групи через застосування казкотерапії і можуть використовуватись як порівняльні.

3. Проведене обстеження експресивного і імпресивного мовлення у дітей дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення III-IV рівнів дозволило визначити, що високого рівня сформованості цих типів мовлення, який би відповідав типовому розвитку мовлення у дітей дошкільного віку відповідної вікової групи у них не відмічено. У 21,7% дошкільників цієї групи констатовано середній рівень сформованості, достатній рівень – у 39,1% дітей цієї групи, низький – відповідно у 34,7%. У 4,5% дошкільників цієї групи був зафіксований дуже низький рівень сформованості навичок експресивного і імпресивного мовлення.

У процесі впровадження констатувального дослідження на користь використання в процесі корекційної роботи з дітьми дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення був і той факт, що під час виконання творчих завдань, пов'язаних із малюванням, ліпленням, розповідями казок на фоні класичної релаксаційної музики, у них значно покращився рівень розповідей, вони менше потребували допомоги педагога, зменшувався рівень емоційної залежності, що вплинуло на якість усного висловлювання дітей та мовлення в цілому.

4. Проведене обстеження експресивного і імпресивного мовлення у дітей дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення III-IV рівнів дозволило констатувати, що до експериментального навчання з використанням логоказок як компонента казкотерапії високого рівня сформованості цих типів мовлення зафіксовано не було, то після організації такої роботи на логопедичних заняттях високий рівень був зафіксований у 13% дошкільників. Високий рівень, за нашими параметрами, відповідав нормальному рівню сформованості даних комунікативних функцій у дітей даного віку з типовим психофізичним розвитком.

У 21,7% дошкільників цієї групи до експериментального навчання

визначений середній рівень сформованості даних комунікативних навичок, а після проведення дослідження з використанням логоказок цей рівень зафіксовано у 26,1% дошкільників. Якщо до експериментального навчання достатній рівень зафіксований у 39,1% дітей цієї групи, то після використання на логопедичних заняттях логоказок такий рівень був відзначений у 30,4% досліджуваних.

До експериментального навчання низький рівень сформованості експресивного і імпресивного мовлення був зафіксований у 34,7% дітей дошкільного віку, та після експериментального навчання – відповідно у 26,1% дітей дошкільного віку. Дуже низький рівень сформованості навичок експресивного і імпресивного мовлення до експериментального навчання був відмічений у 4,5% дітей дошкільного віку, то після експерименту – зафіксований не був.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анохин П.К. (1968). Биология и нейрофизиология уловного рефлекса. М.: Медицина. 547 с.
2. Базисний компонент мовленнєвої освіти дошкільника (2001) / за ред. О.Л. Кононко. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. К.: Видавничий дім «Слово». С.5-57.
3. Білоусова Л.І., Житєньова Н.В. (2016). Візуалізація навчального матеріалу з використанням технології скрайбінг у професійній діяльності вчителя / Фізико-математична освіта: науковий журнал. Випуск 1 (7).С.39-47.
4. Богуш А. (2010). Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. К.: Видавничий Дім «Слово». 374 с.
5. Богуш, А.М. (2012). Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи / А. Богуш, Н. Луцан. К.: Слово. 302 с.
6. Богуш А., Гавриш Н. (2008). Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. К.: Слово. 408 с.
7. Бондар В.І. (2005). Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці. К.: Наш час. 175 с.
8. Бру Е. (2005). Арт рецепти. Практичні ідеї для розвитку творчих здібностей дітей / ЕлісБру. Вінниця: Книга-Вега: Віноблдрукарня. 43 с.
9. Брунер Дж. (1984). Онтогенез речевих актів // Психолінгвістика / под ред. А.М. Шахнарович. М., С. 21-49.
10. Вознесенська О. (2007). Арт-терапія в роботі практичного психолога: використання арт-технологій в освіті. К.: Шкільний світ. 120 с.
11. Гаврилова Н.С. (2004). Структура недорозвитку пізнавальної діяльності у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Науково-методичний збірник: Вип. 5 / За ред. В.І. Бондаря, В.В. Засенка. К.: Науковий світ. С.197-201.
12. Гетманська М. (2012) Казка чи казкотерапія? Виховання чи лікування? / М. Гетманська // Психолог довкілля. №9. С.29-32. (11)

13. Гумбольдт В. (2000). Избранные труды по языкознанию. М.: Прогресс. 400 с.
14. Державний стандарт початкової загальної освіти (2000). / М-во освіти України // Початкова школа. №1. С.3-7.
15. Диагностика в арт-терапии: метод «Мандала» (2002). / под ред. А.И. Копытина. СПб.: Речь. 80 с.
16. Дилео Д. (2002). Детский рисунок: диагностика и интерпретация. М.: Апрель-Пресс. 272 с.
17. Жайворонок В.В. (1999). Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць // Мовознавство. №6. С.32-46.
18. Жинкин Н.И. (1972). Интеллект, язык и речь // Нарушение речи у дошкольников / Сост. Р.А. Бэлова-Давид. М.: Просвещение. 234 с.
19. Жинкин Н. (1958). Механизмы речи. М.: Изд-во Ин-та психологии. 370 с.
20. Жук Н. (2006). Казкотерапія як спосіб формування «Я» молодшого школяра // Рідна школа. № 6 (917). С.51-53.
21. Загнітко А. (2012). Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ. 350 с.
22. Зинкевич-Евстигнеева Т. (1998). Путь к волшебству. Теория и практика сказкотерапии / Т. Зинкевич-Евстигнеева. СПб.: Златоуст. 352 с.
23. Колесник Л. (2007). Арт-терапія і гра як засоби психокорекції молодших школярів // Дефектолог. №3 (3). С.55-57.
24. Коновалова Л., Ласточкина О. (2017). Казкотерапія як засіб корекції мовлення дітей дошкільного віку // Сучасні проблеми логопедії та реабілітації. Суми. Сумський національний університет ім. А.С. Макаренка. С.28-31.
25. Короткий тлумачний словник української мови (1978). / Під ред Л.Л. Глумецької. К.: Радянська школа. 296 с.
26. Крутій К. (2016). STREAM-освіта дошкільнят: виховуємо культуру інженерного мислення // Дошкільне виховання. №1. С.3-6.
27. Ленів З.П. (2008). Арт-терапія в корекційній роботі з

дошкільниками із тяжкими порушеннями мовлення // Дефектологія. №3. С.27-31.

28. Ленів З.П. (2011). Діагностика мовлення старших дошкільників засобами арт-терапії. К.: Спадщина. 51 с.

29. Ленів З. (2010). Корекція порушень усного мовлення у дітей старшого дошкільного віку засобами арттерапії: дис... канд. пед. наук 13.00.03 – корекційна педагогіка. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова. 186 с.

30. Леонтьев А.А. (1968). Психолінгвістические проблемы порождения фразы // Теория речевой деятельности. М.: Изд-во АН СССР, Ин-т языкознания. С.77-89.

31. Литовченко І. (2020). Круги Луллія як інноваційна методика мовленнєвого розвитку дошкільнят // Збірник наукових статей учасників Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції студентів, магістрів та молодих науковців "Сучасне дошкільня: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку" / за ред. О.Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. С.218-222.

32. Логопедія: підручник (2010) / за ред. М.К. Шеремет. К.: Слово. 376 с.

33. Лурия А.Р. (2002). Основы нейропсихологии. М.: Академия. 384 с.

34. Лурия А.Р. (2002). Письмо и речь. Нейро-лингвистические исследования / А.Р. Лурия. М.: Академия. 352 с.

35. Мартиненко І.В. (2012). Методика формування комунікативних вмінь у дітей старшого дошкільного віку із порушеннями мовленнєвого розвитку // Логопедія. №2. С.44-48.

36. Марченко І.С. (2012). Діагностика комунікативних здібностей дітей із ТПМ // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Випуск 21. С.172-176.

37. Матковська Т. (2020). Використання візуальні технології скрайбінг в роботі логопеда // Збірник наукових статей учасників Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції студентів, магістрів та молодих

науковців “Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку” / за ред. О.Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. С.234-238.

38. МэрфиД. (2006). Арт-терапевтическая группа для импульсивных детей// Арт-терапия – новые горизонты. №4. С.160-182.

39. Нова українська школа: офіційний сайт [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://nus.org.ua>.

40. Новий тлумачний словник української мови (1999) / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. К.: Аконіт. 911 с.

41. Орешко М.А. (2013). Скрайбинг: рисуем презентацию по интересным книгам с подростками-читателями // Школьная библиотека: сегодня и завтра. №2. С.49-53.

42. Пахомова Н. (2013). Нейро-психолінгвістика. Полтава: АСМІ. 268 с.

43. Педагогічний словник (2001) / за ред. М.Д. Ярмаченко. К.: Педагогічна думка. 516 с.

44. Полєвікова О.Б., Шурда Ж.І. (2019). Мовленнєва особистість у лінгводидактичному просторі дошкілля // The 12th International conference "Science and society" (June 7, 2019) Accent Graphics Communications&Publishing, Hamilton, Canada. P.77-87.

45. Постацьчук О.И. (2006). Психотерапевтическая роль манипуляций с изобразительными материалами при работе с детьми с нарушениями в развитии // Арт-терапия – горизонты / под ред. А.И. Копытина. СПб.: Питер. С.142-159.

46. Рау Е.Ф. (1992). Роль игровой психотерапии у дошкольников : психотерапия в дефектологии. М.: Владос. 107 с.

47. Сидорчук Т.А., Хоменко Н. М., Лелюх СВ. (2006). Розвиток творчої уяви методами ТРВЗ і РТВ// Дитина в дитячому садку. №2. С.31-36.

48. Словник іншомовних слів (1985) / за ред. О.С. Мельничука. К.: УРЕ. 966 с.

49. Словник іншомовних слів (1998) / уклад. М.П. Коломієць, Л.В. Молодова. К.: Освіта. 190 с.

50. Словник лінгвістичних термінів (1957) / уклад. Е.В. Коротевич, Н.С. Родзевич. К.: Вид-во АН УРСР. 236 с.
51. Соботович Є.Ф. (1997). Концепція загально-мовленнєвої підготовки дітей до навчання в школі // Дефектологія. №2. С.2-5.
52. Соботович Є.Ф. (2002). Концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку // Дефектологія. №1. С.2-7.
53. Соботович Є.Ф. (2004). Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. К.: Актуальна освіта. С.7-35.
54. Соколов Д. (2001). Сказки и сказкотерапия. М.: ЭКСМ-Пресс. 304 с.
55. Сорока Т.В. (2015). Скрайбінг як сучасна форма візуалізації навчального матеріалу [Електронний ресурс] / Т.В. Сорока // Географія. №16 (284). Режим доступу: <http://journal.osnova.com.ua/article/51806>
56. Тарасун В.В. (2004). Логодидактика. К.: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова. 348 с.
57. Український педагогічний словник (1997) / за ред. С. Головка. К.: Либідь. 373 с.
58. Шапар В.Б. (2007). Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор. 640 с.
59. Шеремет М.К. (2004). Формування готовності дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення до навчання у школі в умовах спеціального дошкільного закладу розвитку // Імідж сучасного педагога. №8/9. С.82-84.
60. Яценко А.В. (2012). Джерельця творчості. ТРВЗ / А.В. Яценко. Х.: Ранок. 176 с.
61. Яцик С. (2002). Про експресивність, експресію та емоційність як лінгвостилістичні поняття // Матеріали звітної студентської науково-практичної конференції. Житомир. С.48-50.